

Koray ERGİN*

Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş

Transition from Code of Laws to Regulations During Ottoman Empire

ÖZET

Türk devletlerinde kurulduğu andan itibaren belli bir hukuk anlayışı her zaman görülmüş, devlet, bu hukuk anlayışı doğrultusunda, adaletin sağlanmasında en önemli güç olmuştur. İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde yazısız hukuk kuralları olarak bilinen töreler, yani örf-i hukuk etkili olmuş, İslamiyet'ten sonra ise, örf-i hukukun yanında şer-i hukuk da yer almıştır. Bu iki hukuk anlayışı her zaman birbirinin tamamlayıcısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nden itibaren, adaletin sağlanmasında kanunnameler etkili olmuş. Bazı padişahlar kendi adına çıkartmış olduğu kanunnamelerle, adaletin en önemli teminatı olmuşlardır. Tanzimat döneminden itibaren ilk defa batı hukuku Osmanlıya girmiş, çıkartılan nizamnamelerle Avrupa'daki adalet sistemi Osmanlıda etkili olmaya başlamıştır. Bu nizamnameler, Osmanlı devletinin birçok kurumunu düzenlediği gibi, devletin anayasal sürece geçişini hızlandırmış, meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu anayasal süreç, Osmanlı hukuk anlayışını daha modern bir hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Nizamname, Kanunname, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

It is always seen, in the Turkish States from the beginning; that a certain law perception has reigned and through this perception, state has become the most important power to provide the justice. In the Turkish States set up Islam, the unwritten rules, known as customary law, has become effective yet after the Islamic Religion, the ecclesiastical law has also took place beside the customary law. These two perception of law has always become complement to each other. Since Ottoman Empire codes of law has been effective in ensuring justice. Some sultans have been the most important guarantee of justice with codes of law behalf of themselves. Western law appear in Ottoman Empire for the first time as from Tanzimat Period, with the regulations, which has appeared, the judicial system in Europe has begun to be effective. These regulations, has not only arranged most of the institutions of the state, but also accelerated the process of the transition to the constitutional system. With the declaration of constitutionalism, this process has made the perception of law more modern.

Keywords: Law, Code of Laws, Regulation, Ottoman Empire.

Giriş

Tarihte Türkler, farklı coğrafyalarda, farklı devletler kurmuşlar, bu devletler çoğu zaman tarihe yön vermiş ve tarihin seyrini değiştirmişlerdir. Kurulan bu devletler kendi

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Okutman, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri Araştırma Merkezi.
korayergin@akdeniz.edu.tr

dinini, geleneklerini, göreneklerini, örf ve adetlerini kısacası sahip olduğu kültürel değerlerini, her zaman korumaya çalışmışlar ve bu kültürel değerlerini gittikleri yerlerde yaymaya çalışmışlardır. Bunu yaparken gittikleri yerlerdeki kültürlerle çatışmamışlar, aksine onlarla kendi kültürlerini özdeşleştirmişlerdir. Türkler devlet kurdukları bölgelerde hiçbir zaman ne kendi halkına ne de bölge halkına zulüm yapmamışlar, her zaman hoşgörülü ve adaletli bir yönetim anlayışı uygulamaya özen göstermişlerdir. Kurdukları devletlerin hukuka dayalı devlet olmasını arzulamışlar ve bu yönde yasalar çıkararak adaletli bir devlet anlayışı uygulamışlardır.

Bu çalışmamızdaki amaç da tarih boyunca büyük devletler kuran Türklerin nasıl bir hukuk anlayışına sahip olduğunu, bu yönde hangi çalışmalar yaptığını, her dönem hukuka ve hukukun üstünlüğüne dayalı devletler kurmaya çalıştıklarını belirtmektir. Ayrıca İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki hukuk anlayışından yola çıkarak, İslamiyet sonrasındaki ortaya çıkan şer-i ve örfi hukuka kısaca değinerek özellikle Türklerin kurmuş olduğu en önemli devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğundaki hukuk anlayışını, Osmanlıda kabul edilen kanunnameleri ve nizamnameleri ortaya koymaktır. Osmanlı İmparatorluğunun kanunname sürecinden nizamname sürecine ve buradan da modern anayasa sürecine geçişini örneklerle belirtmektir. Eski Türklerdeki hukuk anlayışına geçmeden hukuk devleti anlayışı ne anlama gelmektedir bunu belirtmekte fayda vardır. Hukuk devleti anlayışı, devletin bütün faaliyetlerini hukuk kuralları doğrultusunda gerçekleştirdiği, halkın her türlü hak ve özgürlüklerini yasalarla belirttiği ve bunları yasalarla güvence altına aldığı ayrıca yönetilenlerin de görev ve yetkilerini yine yasalarla ortaya koyan ve gerektiğinde yasalarla sınırlandıran devlet anlayışı demektir.

İşte bu anlayış, İslamiyet öncesi Türklerde töre hukukuyla, İslamiyet sonrası Türklerde şer-i ve örfi hukukla, Cumhuriyet'e geçiş dönemi olarak bilinen Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi'nde ise modern anayasalarla kendisini ortaya koymuştur¹.

1- İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk Anlayışı

Bilindiği üzere İslamiyet öncesi dönemlerde Türkler köklü ve kalıcı devletler kurmuşlardır. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar bunlar arasında en çok bilinen Türk devletleridir. Gerek devlet teşkilatı, gerek kültür, gerekse hukuk anlayışı bakımından bu devletler kendisinden sonra gelen Türk devletlerine örnek olmuşlardır². İslamiyet öncesinde kurulan Türk devletleri, yazısız hukuk kuralları olarak da bilinen törelerle de yönetilmişlerdir. Töre; kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultay³ tarafından çıkartılan kurallar ve toplum içinde kendiliğinden oluşan kurallar olmak üzere üç yoldan ortaya çıkmıştır⁴. Eski Türklerde, töre o kadar önemliydi ki gerek devlet anlayışı gerekse

¹ Ali Kuyaksil-Ali Altunbaş, "Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IX, S. 19, 2012, s. 15.

² Bunun için geniş bilgi bkz. Yaşar Bedirhan, *İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitapevi, Konya, 2004. Ayrıca İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2015.

³ Eski Türk devletlerinde siyasi, askeri ve ekonomik meselelerin görüşülüp karara bağlandığı yer.

⁴ Aybars Pamir, "Orta Asya Türk Hukukunda 'Töre' Kavramı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. LVIII, S. 2, Ankara, 2009, s. 359.

toplumsal yapı törelere dayanmaktaydı. Öyle ki Türklerin ilk yazılı abidesi olarak da bilinen Orhun Abideleri'nde töre kavramına sık sık rastlanmaktadır⁵. Eski Türklerde "töre" kavramının sadece devlet anlayışı üzerinde değil, aynı zaman Türklerin aile yaşantısı üzerinde de önemli bir yeri vardır⁶. Eski Türk devletlerinde aile hayatına yani kadın erkek eşitliğine her zaman önem verilmiş, bu amaçla önemli kurallar kabul edilmişti. Bu kurallar daha çok törelerle ortaya koyulmuştu. Kadın ve erkeklerin hak ve özgürlükleri, töreler yoluyla güvence altına alınmıştı. Eski Türklerde töreler her ne kadar yazısız hukuk kuralları gibi görünse de anayasaya benzer özellikler taşımıştır⁷. Eski Türk Devlet anlayışının ortaya çıkışında töreler anayasa olarak görülmüştür⁸. Törelerin konmasında ve uygulanmasında ülkeyi "kut"⁹ anlayışına göre yönettiklerine inanılan kağanların büyük önemi vardır. Türk töresi kağanların da uymak zorunda olduğu kurallar bütünüdür. Kaanlardan her zaman töreye uygun hareket etmesi istenmiştir. Töreye uymak kağanın hem mutlak gücünün hem de devletin devamlılığının sağlanması açısından büyük önem taşımıştır¹⁰. Kaanların zaman zaman töre koydukları da bilinmektedir. Ancak çoğu zaman kağanların bu töreleri kendisine bağlı olan kurultay meclislerinde koydukları görülmektedir¹¹. Yani kağanlar töreleri koyarken bile çoğu zaman demokratik olmaya özen göstermişlerdir. Törenin ortaya çıkışında kağan etkili olmakla birlikte kurultaylarda törelerin hazırlanışında önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca toplum içinde kendiliğinden zamanla ortaya çıkan gelenek ve görenekler de törelerin kaynağı olmuşlardır¹². Eski Türk devletlerinde uygulanan töreler gerek hükümdar gerekse mahkemeler tarafından denetlenirdi. Töreler bu denetlemeden sonra uygulanırdı, uymayanlar cezalandırılırdı. Törelere çoğu zaman hükümdarda uymak zorundaydı¹³. Buradan da anlaşılacağı gibi, eski Türklerde kanunların ve bunları uygulayanların yargısal bir denetime tabii olduklarını ve aykırı durumlarda ceza unsurunun devreye girdiğini görmekteyiz. Bu durum eski Türklerde de tam anlamıyla olmasa da bugünkü gibi kanunların üst mahkemeler tarafından (anayasa mahkemesi gibi) yargı denetiminde uygulandığı sonucunu ortaya çıkartmaktadır¹⁴. İslamiyet öncesi Türklerde suç ve cezalar töreye göre şekillenmiştir yani töresiz suç ve ceza uygulanmamıştır. Toplumsal düzeni ve adaleti sağlamak amacıyla suçlar cezaya tabi tutulmuştur¹⁵. Cezalar zorba yöntemlerle değil mahkemeler tarafından verilmiştir. Hiçbir zaman törelerin dışına çıkılmamış yani keyfi uygulamalar görülmemiştir¹⁶. Eski

⁵ Ergenekon Savrun, "İslamiyet Öncesi Türklerde Devlet ve Hukuk Kavramı", www.researchgate.net, 2014, s. 5.

⁶ Pamir, *a.g.m.*, s. 360.

⁷ Kuyaksil-Altunbaş, *a.g.m.*, s. 26.

⁸ Serdar Uğurlu-Kaan Yılmaz, "Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim", *Turkish Studies*, S. 6, Ankara, 2011, s. 949.

⁹ Devlet yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılan anlayış.

¹⁰ Pamir, *a.g.m.*, s. 360.

¹¹ Savrun, *a.g.m.*, s. 7.

¹² Pamir, *a.g.m.*, s. 361.

¹³ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Akın Yayınları, İstanbul, 1972, s. 10.

¹⁴ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1988, s. 57.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 292.

¹⁶ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996, s. 20-27.

Türklerde devleti yöneten Kaan ya da Hakan yasama, yürütme ve yargı işlerinden sorumlu olmuştur. Yani istediğinde Kaan töre koyma hakkına sahiptir. İsterse töreyi de değiştirebilir. Ancak Kaan hiçbir zaman bu yetkisini zulme çevirmemiş, çoğu zaman bu yetkisini diğer devlet görevlileri ile paylaşmıştır¹⁷.

Görüldüğü üzere Eski Türklerde bugünküne benzer hukuka dayalı bir devlet anlayışı görülmüş, her zaman hukukun üstünlüğüne önem verilmiştir. Hiçbir zaman yasalar uygulanırken halka zulüm yapılmamış, hoşgörülü bir anlayış gösterilmiştir. Kısacası bugün olduğu gibi adalet Türk devletinde mülkün temeli olarak görülmüştür. Halk genelde yönetime ortak olmuş, kurultaylar aracılığıyla görüşlerini dile getirmiş, törelerin ortaya çıkışında rol oynamıştır. Bu olay eski Türklerde demokrasi ve hukuk anlayışının ilk zamanlarından itibaren varolduğunun en güzel örneğidir¹⁸. Eski Türklerde varolan bu anlayış, İslamiyet sonrasında da etkili olacak; Eski Türkler, İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan Türk devletlerine örnek teşkil edecektir.

2- İslamiyet Sonrası Türklerde Hukuk Anlayışı

İslamiyet öncesi dönemde olduğu gibi İslamiyet sonrası dönemde de Türkler her anlamda tarihe yön veren büyük devletler kurmuşlardır¹⁹. Kurulan bu devletlerde önceki dönemlerde olduğu gibi hukuk kavramına önem vermiş, yönetimde hukukun üstünlüğü anlayışını kabul etmişlerdir. Çoğu zaman adaletli ve hoşgörülü bir yönetim uygulamışlardır. Aslında törelerin etkisi bu devletlerde de devam etmiş, töre geleneği İslamiyet'le birlikte yeni bir kimlik kazanmıştır²⁰. Türkler İslamiyet'le birlikte hukuk anlayışı olarak hem örf-i hem de şer-i hükümleri uygulayarak belirli bir hukuk sistemi oluşturmaya çalışmışlardır. İslamiyet'le birlikte tüm alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da din etkili olmuş, modern anayasalarda yer alan temel hak ve özgürlükler İslam hukukunda da aynı şekilde yerini almıştır²¹.

İslamiyet'le birlikte toplumsal kuralları, devlet yönetimini ve temel hakları belirleyen iki çeşit kanun benimsenmiştir. Birincisi, dini hükümleri içeren İslam kanunu (şer-i kanun), diğeri örfi hükümleri içeren devlet kanunudur. Bu durum yargılama konusunda da benzer bir özellik göstermiştir²².

İslamiyet'ten sonraki dönemde de hak ve özgürlükler önceki dönemde olduğu gibi yasal yönden güvence altına alınmış ve yargı denetimine tabii olmuştur; ancak bu güvence anayasal düzeyde olmamıştır. Bu güvencenin anayasal düzeyde olması ilk defa Osmanlı Devleti zamanında olacaktır²³. İslamiyet öncesinde olduğu gibi, İslamiyet sonrası dönemde de büyük Türk hükümdarları yönetim anlayışına bağlı kalmışlar ve

¹⁷ Osman Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. II, Ankara, 2002, s. 891-892.

¹⁸ Kaşıkçı, *a.g.m.*, s. 890-891.

¹⁹ Geniş Bilgi İçin bkz. Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitap Evi, Bursa, 2015; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

²⁰ Uğurlu, Yılmaz, *a.g.m.*, s. 949.

²¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, c. I, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 184.

²² Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 16.

²³ Cin-Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, s. 184.

kendilerini Allah'a ve O'nun kanunlarına karşı, yani şeriata karşı sorumlu hissetmişlerdir²⁴. Kısacası Türk-İslam devletleri de çoğu zaman İslam'ın ve İslam hukukunun getirmiş olduğu kurallara aykırı davranmamaya özen göstermişlerdir. Bir taraftan da kendi koydukları örfi kurallara uyulması konusunda da büyük gayret sarf etmişlerdir²⁵. İslamiyet sonrası Türk devletlerinde şer-i hükümler hiçbir zaman belli bir denetime tabii olmamış, aksine padişah ve halife dâhil herkes bu hükümlere bağlı kalmışlardır, çünkü bu hükümler en geçerli hükümlerdir. Ancak ilerde de değineceğimiz üzere örfi hükümler bazı zamanlarda denetime tabii tutulmuş ve sınırlandırılmıştır²⁶. Görüldüğü gibi İslamiyet öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletine kadar Türk-İslam devletlerinde de çoğu zaman hukukun üstünlüğü anlayışı benimsenmiş, eşitlik ve adalet ilkesi gözetilmiştir. Yapılan düzenlemelerle toplum ve devlet düzeninde belli bir hukuk anlayışı oluşturulmuştur. Bu anlayış çıkan yasalarla çoğu zaman güvence altına alınmıştır. Osmanlı Devletinden itibaren ise bu uygulamaların çoğu devam ettirilmiş, dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulları çerçevesinde ve devletin sahip olduğu konum itibariyle önemli yeni düzenlemeler görülmüştür. Bu düzenlemelerin çoğu (özellikle Tanzimat'la birlikte) Avrupa'daki hukuk sistemi dikkate alınarak yürürlüğe konulmuştur.

3- Osmanlı Devletinde Hukuk Anlayışı

Osmanlı Devleti kuruluş itibariyle, birçok alanda kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletlerini örnek almış, çoğu zaman benzer uygulamalarla bu devletlerin devamı niteliğinde bir özelliğe sahip olmuştur²⁷.

Özellikle hukuk alanında da bu devletlerin etkisinde kalarak, onların hukukla ilgili düzenlemelerini kabul etmiş, zamanla kendisine özgü bir hukuk anlayışı ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti hukuk anlayışını genellikle; kendisinden önce kurulan Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerini örnek alarak oluşturmuş; ancak bazı zamanlarda bu uygulamaları değiştirerek yani onlara bire bir bağlı kalmadan hayata geçirmiştir. Diğer bir ifadeyle, aldıkları bu hukuki mirası değiştirmeden uyguladıklarını söylemeliyiz²⁸.

Zaman içerisinde Osmanlı Devleti, değişen koşullar neticesinde, benimsediği hukuk kurallarını ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla değiştirmek zorunda kalmıştır. Ama her ne kadar değiştirmek zorunda kalsa da, çoğu zaman İslam dinini esas almıştır. Osmanlı hukuk sistemi şer-i ve örf-i olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Osmanlı'da şer-i hukuk, İslam hukuku olarak da adlandırılır. Bir de İslam hukukunun yanında çoğu zaman padişahların iradesiyle ortaya konulan ve yine temeli İslam'a dayanan örf-i hukuk

²⁴ Ahmet Gündüz, *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989, s. 27-49.

²⁵ Pamir, *a.g.m.*, s. 372.

²⁶ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. I, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1989, s. 156-162.

²⁷ İbrahim Duran, "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. III, S. 1, Erzincan, 1999, s. 216.

²⁸ Aydın Yetkin, "Osmanlı Devletinde Hukuk Devletin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VI, S. 24, Ankara, 2013, s. 382.

kuralları vardır²⁹. İslam hukuku diğer adıyla şeriat, İslam dininin ortaya koymuş olduğu bir hukuk sistemidir³⁰.

İslam hukuku devletin temel yasası olarak kabul edilmiş, İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda ise daha çok örf-i hukuk devreye girmiştir³¹. İslam hukukunun en önemli özelliği belli bir kaynağa dayalı olması, yani temel esaslarının Allah ve peygamberleri tarafından belirlenmiş olmasıdır. İslam hukukunun birinci kaynağı Kur'an, ikinci kaynağı ise peygamberimizin uygulamaları olarak bilinen sünnettir.

Örf-i kanunun en önemli özelliği ise, padişah iradesine dayalı olması ve şeriatın alanına girmeyen kısımlarda devreye girmesidir³². Ayrıca örf-i hukuk bir anda ortaya çıkmamış, belli bir zaman içerisinde, ihtiyaca göre yavaş yavaş ortaya çıkmıştır³³. Örf-i kanunlar genelde ferman şeklinde ortaya çıkmış olup, sonraki dönemlerde de kullanılması amacıyla şeriyye sicillerine kaydedilmiştir³⁴. Örf-i hukuktan sorumlu olan nişancılar bunda önemli rol oynamışlardır³⁵. Şer-i hukuk daha çok özel hukuk alanında, örf-i hukuk ise daha çok şer-i hukukun yetersiz kaldığı kamusal alanda etkili olmuştur³⁶. Tanzimat'a kadar İslam hukuk kuralları fıkıh kitapları esas alınarak uygulanmıştır³⁷. Osmanlı Devleti bu kuralları uygularken zamanın gerekli gördüğü düzenlemeleri yapmaktan kaçınmamıştır³⁸. Osmanlı Devletinde örf-i hukuk kavramına bu dönemin tarihçisi Tursun Bey'in ifadesiyle, ilk defa II. Mehmet Dönemi'nde rastlanmıştır³⁹. Osmanlı Devleti'nde örf-i hukukun gelişmesinde II. Mehmet dönemi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemdeki hukuki gelişme İstanbul'un fethi ile II. Mehmet'in geniş bir yetki ile merkezi otoritesini güçlendirmeye yönelik temel bir nedene dayanmakla birlikte, II. Mehmet'in mutlak hâkimiyetini devlet teşkilatında yaptığı kanunlarla güçlendirmeye çalışması örf-i hukukun daha üstün bir duruma gelmesine zemin hazırlamıştır⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu her türlü koşullar askeri, mali, idari gibi yeni hukuki düzenlemelerin yapılmasını, yani örf-i kanunların ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır⁴¹. Yine Osmanlıda örf-i hukukun ortaya çıkmasında gayrimüslimlere yapılan hukuki düzenlemeler etkili olmuştur. Değişen kurallar neticesinde, devletin devamlılığı ve devlet düzeninin yeni koşullara uyum sağlayabilmesi amacıyla da çoğu zaman örf-i hukuk gerekli görülmüştür⁴². Osmanlıdaki hukuk düzeninin İslam hukukuna

²⁹ Mehmet Akif Aydın, "Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 24, İstanbul, 2004, s. 40.

³⁰ Yetkin, *a.g.m.*, s. 383-384.

³¹ Durhan, *a.g.m.*, s. 217.

³² Yetkin, *a.g.m.*, s. 383-384.

³³ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.

³⁴ Aydın, *a.g.m.*, s. 40.

³⁵ Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, S. 6, Gümüşhane, 2014, s. 121.

³⁶ Durhan, *a.g.m.*, s. 226-227.

³⁷ Aydın, *a.g.m.*, s. 40.

³⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 66.

³⁹ Yetkin, *a.g.e.*, s. 385.

⁴⁰ Halil İnalıcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32.

⁴¹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 385.

⁴² Yetkin, *a.g.m.*, s. 386.

dayandığı, örf-i hukukun zamanla ortaya çıktığı düşünülürse, örf-i hukukun şer-i hukukla çatışmamasına özen gösterilmesi, olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Tersine bir durumda hukuki düzenlemelerde ikilik ve çatışma ortamı doğabilirdi⁴³. Bu yüzden örf-i ve şer-i hukukun çoğu zaman birbiriyle uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür. Hiçbir zaman örf-i hukuk şer-i hukukun hükümlerini ortadan kaldırmak ya da bu hükümleri değiştirmek düşüncesiyle ortaya çıkmamıştır. Aksine örf-i hukuk, şer-i hukuka bağlı kalmak koşuluyla bu hukukun düzenlenmediği alanlarda etkili olmuştur⁴⁴. Osmanlı padişahları şer-i hukukun düzenlediği alanlarda kanun koymaya, diğer alanlarda koyarken de şer-i hukuka ters düşmemeye özen göstermişlerdir⁴⁵. Osmanlı devletinde örf-i ve şer-i hukukun aynı mahkemelerce uygulanmış olması da bu iki hukukun birbiriyle uyumlu olduğunu ve genelde bir bütünlük içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir. Ancak bazı zamanlarda bu iki hukukun uyumlu olmadığı görülmüşse de bu durum çok nadirdir. Padişah iradesiyle ortaya çıkan örf-i hukuk kuralları sadece bu kuralları koyan padişah dönemi içerisinde geçerlidir⁴⁶. Ondan sonra gelenler, isterlerse bu kuralları yeniden onaylayıp devam ettirebilir⁴⁷. Örf-i kanunlar padişahın hükmünde çıkarılır, kaynağını padişah iradesinden alır. Yani bunlar padişahın emrinden ibaret olup, genel fermaların sahip olduğu tüm özellikleri taşır⁴⁸. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde hukuk düzeni, şer-i ve örf-i hukuk anlayışıyla sağlanmaya çalışılmış, bu iki hukuk anlayışı çoğu zaman birbirini tamamlayıcı ve birbirleriyle uyumlu bir özelliğe sahip olmuştur. Osmanlı padişahlarının birçoğu kendi dönemi içerisinde toplumsal adaleti ve düzeni daha iyi sağlayabilmek düşüncesiyle suç ve cezaları kapsayan kendilerine özgü kanunnameler yayınlamışlardır. Bu kanunnamelerin Osmanlı Devleti hukukunda önemli bir yeri vardır. Kanunun bütünlüğü açısından bu kanunnamelerin bilinmesinde yarar vardır.

4- Osmanlı Kanunnameleri

Osmanlı hukuk yapısının önemli bir kısmını oluşturan kanunnameler günümüze kadar gelen kanun metinleri içerisinde önemli bir yer tutar⁴⁹. Kanunname, Osmanlı zamanında genel olarak belirli bir konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan padişah hükmünü ifade eder.

XV. yüzyıldaki yasaknâme kelimesi de bu anlamda kullanılmaktaydı⁵⁰. Bir başka ifadeyle kanunname, Osmanlı Devletinde şer-i hukukun uygulanmadığı alanlarda, hükümdarlar tarafından emir ve ferman şeklinde çıkartılan genel veya özel bir alan ile ilgili olan kanunların yetkili bir devlet adamı tarafından toplanıp, düzenlenen, hükümdarın onayı ile meşruluk kazanan kanunlardır⁵¹. Osmanlı Devleti'nde

⁴³ Aydın, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁴ Yetkin, *a.g.m.*, s. 387.

⁴⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁷ Yetkin, *a.g.m.*, s. 388.

⁴⁸ İnalçık, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 388.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29.

⁵¹ Turan Gökçe "Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. V, İzmir, 1990, s. 204-205.

kanunnameler vezirlerin ve paşaların uygulamaya koyduğu düzenlemelerle ve tüm reform anlayışını kapsayacak uygulamalarla daha da geniş bir anlam kazanmıştır⁵². Kanunnameler sadece padişah onayı ile resmi bir nitelik kazanırdı. Sadece tek ya da belirli bir konu, kanunnameyi şekillendirebileceği gibi devleti, belirli bir bölgeyi ya da belirli bir sosyal grubu kapsayan kanunnameler de vardı⁵³. Kanunname geleneği Osmanlılara özgü bir şey değildi; ancak şer-i hukuka uygun bir şekilde örfi hukukun bütün alanlarında devlet adamlarına tanınmış yetkileri uygulanan ve geniş anlamda kanunnameler ortaya koyan ilk İslam devleti, Osmanlı Devleti'dir⁵⁴. Osmanlıdaki kanunnameler; kamu hukuku, devlet teşkilatı, idare, vergi, ceza hukuku alanlarını kapsardı. Osmanlı Devleti bir bölgeyi aldığı anda oranın kanunlarını hemen değiştirmez, muhafaza ederdi ve çoğu zaman aynıysını uygulardı⁵⁵. Osmanlı Devleti'nin kendisinden önceki Müslüman devletlerin kanunnamelerini aynen uygulaması çok da yadırganmamalı; çünkü uygulanan kanunlar vergilerin tahsil edilmesini, içeriğini ve miktarını ilgilendirmekteydi. Örneğin; Irak fethedildiğinde Uzun Hasan'ın kanunlarına dokunulmamıştır⁵⁶. Osmanlı padişahlarının adaleti ve düzeni sağlamak amacıyla çıkardıkları kanunnamelerin, kadılar da dâhil bütün hâkimleri bağlayıcı bir özelliği vardı. Kadılar tıpkı şer-i hukuk gibi, yürürlüğe giren kanunnamelerin de en yetkili kişisiydi. Bu kanunnameler çoğu zaman şer-i hükümlerin tamamlayıcısı durumundaydı. Kanunnameler fermanlar şeklinde çıkarılmış, bu yüzden kaynağı da dayanağı da padişah idaresidir. Bu kanunlar padişahın hayatıyla sınırlı olup yerine geçen padişahın iradesiyle devam edebileceği gibi yenisi de yapılabilirdi⁵⁷.

Osmanlı Devleti'ndeki örf-i hukukun bir sonucu olarak ortaya çıkan kanunnamelerin hazırlanışı bakımından değişik fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerden bazılarına göre, kanunnameler yasama faaliyetinin sonucu olmayıp, padişahın iradesiyle ve fermanların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır⁵⁸. Kanunların çıkarılmasında şeyhülislamın onayına ihtiyaç duyulmamış, kanunların tek dayanağı padişahın iradesi olmuştur. Ancak bazı kanunların çıkarılışından sonra şeyhülislam bunların geçerliliğini fetva ile onaylamıştır⁵⁹. Kanunnamelerin hazırlanmasında etkili olan başta padişah olmak üzere nişancı ve diğer divan üyelerinin, İslam kültürünün etkili olduğu bir toplumda yetiştiğini bu yüzden İslam hukukunu iyi bildiklerini unutmamak gerekir⁶⁰. Genel olarak Osmanlı kanunnameleri sistematik bakımdan Osmanlı vergi mantığına ve idare sistemine göre düzenlenmiştir. Osmanlı kanunnamelerini şu başlıklar altında tasnif edebiliriz⁶¹.

⁵² Halil İnalçık, "Kanunname", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, İstanbul, 2001, s. 333.

⁵³ İnalçık, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 990, s. 79.

⁵⁵ İnalçık, *a.g.m.*, s. 334.

⁵⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁷ Acar, *a.g.m.*, s. 54-55.

⁵⁸ Ahmet Gündüz, "Osmanlı Kanunnamelerinin Doğuşu ve Seyri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. X, s. 21.

⁵⁹ Acar, *a.g.m.*, s. 56.

⁶⁰ Hasan Ellek, *a.g.m.*, s. 121-122.

⁶¹ İnalçık, *a.g.m.*, s. 334.

A- Padişah Hükümleri Şeklindeki Kanunnameler

Bunlar belirli idare meselelere ya da ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla fermanlar yahut beratlar şeklinde yayımlanmış olup, valiler ve kadılar tarafından uygulanan kanunnamelerdir. Çoğunluğu orijinal olup ve belirli bir konu hakkında birçok maddeyi içermekteydi⁶².

B- Sancak Kanunnameleri

Bu kanunnameler, her bölgenin kendine özgü şartlarına göre halktan alınacak vergilerin belirlenmesi, halk ile sipahi⁶³ ve diğer devlet görevlileri arasındaki ilişkileri düzenleyen, keyfi idareyi engelleyen kanunnamelerdir⁶⁴. Bu kanunnameler Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerin hoşgörülü bir politikayla; idari, hukuki ve mali konularda merkezi devlet anlayışı doğrultusunda yönetilmesini sağlayan kanunnamelerdir⁶⁵.

Bu kanunnameler padişahın tuğrasıyla onaylanmış olup, her bölgenin mufassal tahrir defterlerinin başında yer almıştır⁶⁶.

C- Belirli Gruplarla İlgili Kanunnameler:

Bu kanunnameler özel bir vazifeye devlet hizmetinde bulunan topluluklarla ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu topluluklar örneğin; yayalar⁶⁷, müsellemler⁶⁸, canbazlar⁶⁹ gibi yardımcı hizmetli statüsünde topluluklardır⁷⁰. Bu kanunnameler de söz konusu gruplara ait kanunlar ve bunların sahip oldukları muafiyetler ve benzeri hususlar yer almıştır⁷¹. Bu gruplar XV. yüzyılda askeri statüye sahiptiler, fakat XVI. Yüzyılda askeri önemleri azaldığı için reaya, yani halk statüsüne tabii tutuldular⁷².

D- Devlet Teşkilatlarıyla İlgili Kanunnameler

Bu kanunnameler Selçuklu, İlhanlı ve Memlûklü gibi Türk-İslam devletlerindeki teşkilatlanmanın devamı niteliğindedir. Saray, hükümet ve protokol anlayışıyla ilgili olarak, Osmanlı Devlet anlayışı sistemini yansıtır⁷³. Devlet kurum ve kuruluşlarının oluşumlarını, protokol ile ilgili gelenek ve kanunları içerir⁷⁴. Ayrıca hükümetin şeklini ve yetkilerini, padişaha karşı sorumluluğunu rütbe ve dereceleri, atanma, ücret ve emekliliklerini içerir. Fatih Kanunnamesi bunun en güzel örneğidir⁷⁵. Sonraki devlet adamları devlet teşkilatıyla ilgili düzenlemeler yaptıysa da bunlar Fatih Kanunnamesi

⁶² İnalçık, *a.g.e.*, s. 32-33

⁶³ Vergi toplayan kimse

⁶⁴ Ellek, *a.g.m.*, s. 126.

⁶⁵ Gökçe, *a.g.m.*, s. 208.

⁶⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁷ Kıyı kalelerinde muhafızlar.

⁶⁸ Atlı birlikler.

⁶⁹ Seferde devlet adamlarının atlarına bakan askeri sınıftır.

⁷⁰ Ellek, *a.g.m.*, s. 126.

⁷¹ Gökçe, *a.g.m.*, s. 210.

⁷² İnalçık, *a.g.e.*, s. 35.

⁷³ Ellek, *a.g.m.*, s. 127.

⁷⁴ Gökçe, *a.g.m.*, s. 211.

⁷⁵ İnalçık, *a.g.m.*, s. 335.

kadar kapsamlı değildir. Çoğu derlemedir. En önemlileri arasında “Ayni Ali Efendi, Nişancı Abdurrahman Paşa, Eyyübi Efendi” yer alır⁷⁶.

E- Genel Kanunnameler

Bu tür kanunnameler devletin bütün bölgelerinde uygulanması düşüncesiyle yapılmıştır. Fatih Devri sadece teşkilat kanunnameleri açısından değil, genel kanunnameler açısından da önemli bir dönemdir. Özellikle bu dönemde çıkartılan “reaya” adlı ceza kanunnamesi kendi alanının ilk örneğidir⁷⁷. Bu yüzden Fatih’ten Kanuni’ye kadar olan dönem kanunname çıkarmak bakımından, Osmanlı tarihinin en önemli dönemidir⁷⁸. Osmanlı İmparatorluğunda bu şekilde çıkartılan kanunnamelerin bir amacı da kanunname yapanlara uygulamalar hakkında bilgi vermek, yargı makamında bulunanlara icraatlarına yönelik kaynak temin etmek, sık sık görev yeri değişen kadınlara sancak kanunnamelerinde yer alan hükümleri değerlendirme imkânı vermektir⁷⁹. Genel kanunnameler bazı zamanlarda beylerbeyi divanlarında ve mahkemelerde resmi olarak alınan kararlarda bir kaynak gibi başvuru özelliği taşımıştır. Genel kanunnamelerde değişiklik olursa bu değişiklik kadı ya da beylerbeyi tarafından eldeki kanunnameye dâhil edilir ya da onaylanması için nişancıya gönderilirdi. Kadılar kanunnameler resmi olarak onaylanmasa bile karar verme konusunda serbest kalmışlardır⁸⁰. Genel kanunnamelerin çoğu resmi makamlar tarafından düzenlenmiş olup, ilgili makamlara gönderilip uygulanması öngörülürdü⁸¹.

Osmanlı Devleti’nde “genel kanunname” olarak adlandırabileceğimiz önemli kanunlar bugün elimizde mevcuttur. Osmanlı Devleti’nde kanunlaştırma hareketleri sistemli bir şekilde Fatih ile başlar, III. Mehmet dönemine kadar devam eder. Bu kanunnamelerin hemen hemen tamamı padişahlar tarafından hazırlanmıştır⁸². Osmanlı Devleti’nde suç ve cezalara dâhil ilk kanunlara Fatih zamanında rastlanmaktadır⁸³. Fatih Sultan Mehmet yaptığı kanunlarla Osmanlı’nın en önemli kanuncusu konumundadır. Kanun-i Osmani diye adlandırılan iki büyük kanunu vardır. Birincisi teşkilat kanunudur. Ceza hukukuyla ilgili olup yani kardeş katli meselesini ortaya koyan kanun, diğeri ise askeri, mülki ve cezai hükümleri içeren ve kendisinden sonraki Osmanlı kanunlarına kaynak teşkil eden kanundur⁸⁴. Fatih’in hazırlattığı kanunlar içerisinde şüphesiz en önemlisi hala çok tartışılan, padişahlar için kardeş katlini onaylayan kanundur⁸⁵. Bu kanun, kaynağını tamamen örf-i hukuktan almıştır. Çünkü bir kişi ileride suç işleyebilir düşüncesiyle kişiye ceza vermek İslam hukukuna yani şeriata aykırıdır. İslam hukukunda

⁷⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁷ Ellek, *a.g.m.*, s. 127.

⁷⁸ Aydın, *a.g.m.*, s. 41.

⁷⁹ Gökçe, *a.g.e.*, s. 212-213.

⁸⁰ İnalçık, *a.g.m.*, s. 336.

⁸¹ Gökçe, *a.g.e.*, s. 215.

⁸² Acar, *a.g.e.*, s. 57.

⁸³ İlhan Akbulut, “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. IV, Erzincan, 2000, s. 237.

⁸⁴ Ahmet Akgündüz, “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer-i Tahlili”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. XII, S. 1, İstanbul, 1999, s. 12.

⁸⁵ Akbulut, *a.g.e.*, s. 238.

kanunsuz suç ve ceza yoktur⁸⁶. Fatih Sultan Mehmet'in aslında bu kanun ile saltanatın devamlılığını sağlamak ve egemenliğin bölünemeyeceği anlayışını yerleştirmek amacı taşıdığını söyleyebiliriz⁸⁷. Fatih dönemi kanunları sadece teşkilat bakımından değil, anlayış ve yaklaşım bakımından da önemli bir yere sahiptir. Uygulamaya koyduğu teşkilat ve teşrifat (protokol) kanunnamesinde, ulama ve ilmiye sınıfı ile ilgili hükümler yer almıştır. Bu dönemde çıkartılan kanunnameleri, II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'in kanunnameleri takip etmiştir⁸⁸.

II. Beyazıt döneminde, Fatih kanunnamesi biraz daha genişletilerek, "Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmaniye" başlığı altında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunname ceza kanunu, vergi toplayanların (sipahi) sorumluluğunu ve yetkilerini belirten kanun ve reayanın haklarını belirleyen kanun olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in hazırladığı kanunname ise, 169 maddeden oluşan, diğerlerine göre cezaların daha şiddetli olduğu bir kanundur⁸⁹. Ayrıca II. Beyazıt'ın göre daha geniş ve kapsamlıdır⁹⁰. Bu kanunname de cezai hükümleri, reyadan alınan vergilerin tanzimi ile ilgili hükümleri görmek mümkündür⁹¹. Kanuni Sultan Süleyman, 46 yıllık hükümdarlığı boyunca 2 kanunname yürürlüğe koymuştur. İkinci olarak yürürlüğe giren, birincinin daha geliştirilmiş ve sistematize edilmiş halidir. Bu kanunnameler, Fatih Kanunnamesi gibi cezai, hukuki, idari, mali ve adli kanunları içerir. Fatih Kanunnamesine göre ise, daha kapsamlıdır.⁹² Kanuni'den hazırlanan kanunların çoğu, bu kanunların devamı niteliğindedir. Zaten bu yüzden Kanuni denilmektedir⁹³.

Kanuni'den sonra III. Mehmet'e kadar hemen hemen aynı kanunlar uygulanmıştır. III. Mehmet'ten itibaren kanunnamelerin yerini; layihâlar⁹⁴, risaleler⁹⁵ ve siyasetnameler⁹⁶ almıştır. I. Ahmet'e sunulanlar bunlara en güzel örnektir⁹⁷. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde her padişah, kendi döneminde kanunname hazırlamış veya kendisinden önce çıkartılan kanunnameleri aynen devam ettirmiştir. Kanunnameler daha çok askeri ve idari yetkililerin halka yönelik keyfi davranmalarını önlemek, keyfi cezaları uygulamalarına engel olmak ve kanunlara aykırı olarak vergi koyup halktan bunu zorla toplamalarına engel olmak amacıyla çıkartılmıştır⁹⁸. Yani temel amacın halkı zulümden koruyarak, kanun hâkimiyetini sağlamak olduğunu söyleyebiliriz⁹⁹. Osmanlı

⁸⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 1110.

⁸⁷ Ellek, *a.g.m.*, s. 128.

⁸⁸ Akbulut, *a.g.m.*, s. 239.

⁸⁹ Ellek, *a.g.m.*, s. 129.

⁹⁰ Akbulut, *a.g.m.*, s. 239.

⁹¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnamelerinin...*, s. 27.

⁹² Ellek, *a.g.m.*, s. 129.

⁹³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnamelerinin...*, s. 40.

⁹⁴ Görüş bildiren tasarı halindeki raporlardır.

⁹⁵ Bir konu hakkında bilgi veren kısa yazılmış, küçük kitap.

⁹⁶ Devlet adamlarına yönetim ile ilgili bilgi veren, onların sahip olması gereken nitelikleri, saltanatın koşullarını ve kurallarını anlatan yapıtlardır.

⁹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnamelerinin...*, s. 41.

⁹⁸ Aydın, *a.g.m.*, s. 43.

⁹⁹ Akbulut, *a.g.m.*, s. 241.

Devleti'nde, zaman zaman devleti temsil edenlerin, halka karşı otoritelerini kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı tutumlarını, olağanüstü önlemlerle yasaklayan beyanname şeklinde padişah hükümleri diyebileceğimiz adâletnameler yayınlanmıştır¹⁰⁰. Adâletname, padişahın verdiği emir olup, fermanlarla aynı özelliği gösterir. Haksızlıkların ve zulümlerin padişah tarafından yasaklandığını, halka ve görevlilere bildiren hükümlerdir. Adaletnameler, içerik olarak kanunların teyidi olmakla birlikte bazen yeni kanunları da içerebilir. Adaletnameler; özellikle devletin zor dönemlerinde halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önlemek amacıyla çıkarılmış fermanlar olarak, Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemli bir yere sahiptir¹⁰¹.

Sonuç olarak; Osmanlı hukuk sistemi Tanzimat Dönemi'ne kadar İslam hukuk kuralları başta olmak üzere fıkıh kitaplarından ve fetvalardan, örf-i hukuk kuralları ise, padişahlar tarafından çıkartılan kanunnameler ve adaletnamelerden yararlanılarak uygulamaya konulmuştur. Bu durum Tanzimat'a kadar ülke içerisinde ortak bir hukuk anlayışının olmasını sağlamıştır. Bu yüzden batı ülkelerindeki gibi Osmanlı'da genel bir kanunlaştırma ihtiyacına gerek duyulmamıştır¹⁰². Ancak zamanla, uygulanan bu hukuk anlayışı Avrupalı devletlerin tepkisine yol açmıştır. Avrupalı devletler, Osmanlı'da yaşayan gayr-i Müslim tebaalarına yönelik Osmanlı hukukunun sistemsizliğinden ve belirsizliğinden yakınmışlardır¹⁰³. Bu sebepten yeni kanunlara ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Avrupalı devletlerle ilişkilerin düzenlenmesi; iktisadi, siyasi ve sosyal ilişkilerin, yeni kanunların gerekliliğini hissettirmesi, Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma hareketine duyulan ihtiyacın bir diğer sebebidir¹⁰⁴.

Aslında mevcut hukuksal düzenden Osmanlı halkı da bunalmış, içinde bulunduğu güvensizlik ortamını giderecek yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler karşısında, İslam hukukunun yetersiz kalması ve İslam hukukunun dinler ve mezhepler arası eşitsizlik durumuna neden olması, Tanzimat Dönemi'ndeki çağdaş, laik ve evrensel kanunların yapılmasına zemin hazırlamıştır¹⁰⁵.

5- Tanzimat Dönemi Hukuk Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin yönetim, askeri, ekonomi, hukuki ve sosyal yapısında birçok reformu gerçekleştirdiği bir dönemdir. XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan modern anlamdaki kanunlaştırma faaliyetleri, Osmanlı Devletinde bu dönemde başlamış ve hayata geçirilmiştir¹⁰⁶. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla geldiğinde siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük bir çöküş içine girmişti. Bu çöküşü önlemek amacıyla "Nizam-ı Cedit" düzenlemeleriyle III. Selim son vermek istemiş; ancak reform

¹⁰⁰ Halil İncılık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 324.

¹⁰¹ Halil İncılık, "Adaletname", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1998, s. 346-347.

¹⁰² Ellek, *a.g.m.*, s. 130.

¹⁰³ Durhan, *a.g.m.*, s. 229.

¹⁰⁴ Musa Gümüş, "Osmanlı Devletinde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 14, İzmir, 2013, s. 163.

¹⁰⁵ Durhan, *a.g.m.*, s. 229-230.

¹⁰⁶ Ellek, *a.g.m.*, s. 130-131.

düşüncesi sadece askeri alanla sınırlı kalmıştı. II. Mahmut döneminde, idari anlamda devletin merkezileşmesi anlamında önemli çalışmalar yapılmış, batı hukukundan ilk defa alıntı yoluyla kanunlar alınmıştır. Ancak III. Selim de II. Mahmut da yeterli olmamıştır¹⁰⁷. Osmanlı geleneğinin, kanun hukukunun ve İslam şeriat hukukunun kaynaklarından alınan malzeme ile yoğurarak, biçimce çağdaş yöntemlerle benzer kanunlar yapmak, İslam uluslarının tarihinde ilk defa Tanzimat döneminde görülmüştür¹⁰⁸. Bu kanunların doğal bir sonucu olarak, Osmanlı hukuk sisteminde yeni kurumlar ortaya çıkmış, bu kurumlar sayesinde adalet mekanizması daha işler bir hale gelmiştir¹⁰⁹.

Daha önce de belirttiğimiz üzere bu dönemde kanunlaştırma faaliyetlerinin hız kazanmasında siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenlerin yanında batıda ortaya çıkan modern hukuk anlayışının Osmanlıya uyarlanması düşüncesi etkili olmuştur. Ayrıca merkezi idarenin güçlendirilmesi düşüncesi de bu kanunların çıkartılmasına ortam hazırlamıştır¹¹⁰. Kısacası bu kanunlarda ticari ve iktisadi hayattaki değişimler, hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyaç sosyal hayattaki değişiklikler, batının tesiri ve baskısı etkili olmuştur¹¹¹. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemindeki hukuki düzenlemelere zemin hazırlayan en önemli olay Sened-i İttifak'tır. Türk tarihçilerinin ve hukukçularının önemli bir kısmı, merkezi otoriteyi sınırlayan bu belgeyi Meşrutiyete ve hukuk devletine doğru bir gidişatin ilk adımı olarak saymışlardır¹¹². Bazı önemli tarihçiler bu belgeyi bir çeşit "Magna Carta" olarak tanımlar ve anayasal hareketlerinin başlangıcı ve dönüm noktası olarak kabul eder¹¹³.

Sened-i İttifak'tan sonra Osmanlı Devleti'ndeki en önemli hukuki gelişmelerden birisi hiç kuşkusuz Tanzimat Fermanı'nın¹¹⁴ ilan edilmesidir. Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da Gülhane'de düzenlenen bir törenle yürürlüğe girmiştir¹¹⁵. Bu fermanla devlet dört ana başlıkta reform vaadinde bulunuyordu. Bunlar; can, namus ve mal güvenliği, düzenli ve adaletli bir vergi sistemi, zorunlu askerlik uygulaması ve dili, dini, ırkı ne olursa olsun, herkesin yasalar önünde eşit olmasıdır¹¹⁶. Özellikle bu fermanla ilk defa modern anayasalarda yer alan can, mal, ırz güvenliği gibi en temel ilkelerin güvence altına alınmış olunması dikkate değerdir. Osmanlı Devleti'ne Batı hukukunun girişi bu ferman ile başlamıştır¹¹⁷. Ayrıca bu fermanla herkesin adil bir şekilde yargılanması,

¹⁰⁷ Yetkin, *a.g.m.*, s. 393-394.

¹⁰⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 221.

¹⁰⁹ Gümüş, *a.g.m.*, s. 163.

¹¹⁰ Gümüş, *a.g.m.*, s. 165.

¹¹¹ Bunun için geniş bilgi bkz, Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 2010, İstanbul, s. 420-423.

¹¹² Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, c. I, S. 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 13.

¹¹³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 84-85.

¹¹⁴ Geniş bilgi bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006; Yavuz Abadan "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat*, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyit Danlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 31-59.

¹¹⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16.

¹¹⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84.

¹¹⁷ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara, 1996, s. 48.

kanunların uygulanması sırasında dine bakılmaksızın eşitliliğin kabul edilmesi, açıkça vurgulanmıştır¹¹⁸. Bu fermanla padişah, kendisine bir hak olarak verilen örfi cezaları uygulama yetkisinden vazgeçmiş, cezaların şeriata ve kanuna uygun bir şekilde mahkemelerce verilmesi kararlaştırılmıştır. Yine padişah bu fermanla, istediğinde buyruk çıkarma yetkisini sınırlandırmış, hukukla ilgili kuralların hazırlanmasını belli kurullara bırakmıştır¹¹⁹. Tanzimat Fermanı, padişahın yetkilerini sınırlayan hukuken bağlayıcı fermandır. Padişah fermana uyacağına dair yemin etmiştir¹²⁰. Bu ferman, Tanzimat döneminde yapılan kanunlara bir hareket noktası olmuştur¹²¹. Çünkü bu fermanın ilanı ile Tanzimat döneminde toplumsal adaleti ve eşitliği sağlamak ortaya çıkan birçok kurumun işleyişini belirlemek amacıyla önemli nizamnameler yani kanunlar çıkartılmıştır. Ayrıca bu ferman, Osmanlı hukuk tarihinde anayasal sürecin başlamasında önemli bir rol oynamıştır. Tam bir anayasa görünümünde olmasa da bu ferman, eksikliklerine rağmen anayasal hareketlerimizin gelişiminde önemli bir belge özelliği taşımaktadır¹²². Tanzimat Fermanı gibi bu dönemde hukuki anlamda önemli diyebileceğimiz Islahat Fermanı da yürürlüğe girmiştir. Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak 1856'da kabul edilen Islahat Fermanı, sadece "zımmilerin" hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklik yapacak düzenlemeleri içeriyordu¹²³. Bu ferman biçimsel ve hukuki açıdan, Tanzimat Fermanı'nı tamamlayıcısı olmakla birlikte, zımmilere ve yabancılara yargılama bakımından tanınan ayrıcalıklar, hukuk birliğini sarsıcı ve yıkıcı bir nitelik taşımıştır¹²⁴. Bu fermanla din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Tanzimat Fermanının¹²⁵ bütün halka uygulanacağı belirtilmiş yani eski verilen imtiyazlar onaylanmış ve her iki fermanla amaçlanan eşitlik ilkesini uygulanamaz hale getirmiştir. Bu ferman toplumsal anlamda bazı tepkilere yol açmıştır. Çünkü bu fermanla, o zamana kadar hâkim millet durumunda bulunan Müslümanlardan, bu imtiyazlı durum alınıyor, bir Osmanlı vatandaşlığı oluşturulmaya çalışılıyordu¹²⁶. Gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanıyla, Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısında bazı değişiklikler olmuş, bu değişiklikler bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyaç, iktisadi hayattaki değişimler, batının etkisi ve baskısı fermanlardaki uyumsuzluk ve Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i Müslimleri kamusal haklar bakımından himaye etme arzusu¹²⁷ gibi nedenler, Tanzimat Dönemi'ndeki kanunlaştırma hareketlerine zemin hazırlamıştır. Tanzimat Döneminde yapılan bu kanunlaştırma hareketleri iki yoldan gerçekleştirilmiştir. Birincisi, Avrupa'daki hukuk teknikleri kullanılarak mevcut hukukun yeniden düzenlenmesidir. İkincisi ise,

¹¹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011, s. 150.

¹¹⁹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s. 273.

¹²⁰ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 49.

¹²¹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 396.

¹²² Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 32.

¹²³ Gülnihal Bozkurt, *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK, Ankara, 1996, s. 55.

¹²⁴ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s. 274-275.

¹²⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s. 50.

¹²⁶ Şerif Mardin, "Batıcılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 247.

¹²⁷ Yetkin, *a.g.e.*, s. 400.

Avrupa'daki kanunların tercüme edilerek yürürlüğe konulmasıdır¹²⁸. Bu dönemde birçok alanda önemli kanunlaştırma hareketleri görülmüştür.

6- Tanzimat Dönemindeki Kanunlaştırma Hareketleri

a- Ceza Kanunları (1840, 1851, 1858)

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra bir yıl içerisinde çıkan ilk kanun, 1840 tarihli ceza kanunudur. Devlet idaresinde yapılmasına ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılabilmesi, düzenin, adaletin ve güvenliğin sağlanması amacıyla çıkartılmıştır¹²⁹. Bu kanun toplam 41 maddeden oluşmuştur. Mülkiyete tecavüz, memurlara muhalefet, yol kesme gibi suçları kapsıyordu. Batıdaki kanunları örnek alarak hazırladığı söylenmekle birlikte bu kanun içerik olarak yerlidir¹³⁰. Bu kanun, Tanzimat'ın eşitlik kavramına kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağı ilkesine dayanırken, suçların belirlenmesi ve sınıflandırılması açısından ilkel bir kanundur¹³¹. Bu kanun, bütün suçları içermediği için toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayamadığı için yetersiz kalmıştır¹³². Nitekim eksiklikleri gidermek, ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1851 yılında, ilk ceza kanunun yerine yeni bir ceza kanunu uygulamaya konuldu. Bu kanunda eski kanuna ilave olarak bazı suçlar ilave edildi¹³³. Bu kanun öncesine göre daha ayrıntılıydı ve 43 maddeden oluşuyordu. Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye tarafından hazırlanan bu yeni kanun, İslam ceza hukuku esas alınarak yapılmıştı¹³⁴. Bu kanun da İslam ceza hukukunu modernleştirme düşüncesi doğrultusunda yapıldığı için nitelikli ve üstün bir kanun olamadı¹³⁵. Bu yüzden 1858 yılında, ilk çıkartılan ceza kanunlarına göre çok daha ayrıntılı ve daha laik bir kanun yürürlüğe kondu¹³⁶. Bu kanun 264 maddeden oluşup hazırlanışında Ahmet Cevdet Paşa'nın katkısı olmuştur¹³⁷. 1810 tarihli Fransa ceza kanunu örnek alınarak hazırlanan bu kanun, Avrupa kanunun tüzel kişi hakları alanına giren ilk kanun olup, Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunların en uzun yürürlükte kalan kanunuydu. 1911 ve 1914'te bazı değişikliklere uğrayan kanun, 1918'e kadar uygulandı¹³⁸.

b- Arazi Kanunu (1858)

Osmanlı Devleti'nde topraklar mülk, miri, vakıf, mevat ve metruk olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Bunların içinde mülk ve miri topraklar büyük bir öneme sahiptir. Bu kanun Tanzimat Dönemi'nde bu toprakları, belirli bir toprak hukuku esasına göre bir araya getirme çalışmasının bir sonucudur¹³⁹. Bu kanun, Tanzimat'tan sonra yapılan en

¹²⁸ Ellek, *a.g.m.*, s. 131.

¹²⁹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 401.

¹³⁰ Ellek, *a.g.m.*, s. 131

¹³¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 223.

¹³² Ellek, *a.g.e.*, s. 131-132.

¹³³ Yetkin, *a.g.m.*, s. 403.

¹³⁴ Ellek, *a.g.m.*, s. 132

¹³⁵ Berkes, *a.g.e.*, s. 223.

¹³⁶ Yetkin, *a.g.m.*, s. 474

¹³⁷ Ellek, *a.g.m.*, s. 134-135.

¹³⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 223.

¹³⁹ Mehmet Akif Aydın, "Arazi Kanunnamesi", *İslam Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, 1991, s. 346.

özgün en yerli kanundur. Batı hukukunun bu kanun üzerinde hiçbir etkisi yoktur¹⁴⁰. Bu kanunname Tanzimat döneminde vücuda getirilen en başarılı eser olarak telakki edilebilir¹⁴¹. Bu kanunname, Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanmış olup, 132 maddeden oluşmuştur¹⁴². Kanun önce bir komisyon tarafından hazırlanarak Meclis-i Tanzimat'a gönderilmiş, oradan sadarete havale edilmiş, padişahın onayıyla yürürlüğe girmiştir¹⁴³. Bu kanun Osmanlı devletinin yıkılmasına kadarki toprak sistemini ayrıntılı bir şekilde ele almış, toprak hukukunda birliği sağlamıştır¹⁴⁴. Bu kanun, 17. Yüzyıldan beri ayanlar tarafından el konulan topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını güvence altına almış, miri toprakların özel mülke dönüştürülmesini kolaylaştırmıştır¹⁴⁵. Arazi Kanunnamesi, devlete ait her toprağı vergilendirmek, toprak gelirlerini kontrol altında tutmak, devletin toprak üzerindeki otoritesini sağlamak amacıyla çıkartılmıştır. Bu kanunname modern hukuk anlayışının bir ürünü olup iktisadi liberalizm anlayışının bir sonucuydu. Kanunlaştırma hareketleri içinde amacına ulaşan en başarılı kanundur¹⁴⁶. Bu kanun bazı değişikliklerle birlikte cumhuriyet dönemine kadar uygulanmıştır¹⁴⁷.

c- Ticaret Kanunu (1850)

Osmanlı Devleti'nde 1840 yılından itibaren ülkede bulunan karma ticaret mahkemelerinde, Avrupa ticaret yasaları uygulanıyordu bu alandaki eksikliği gidermek için, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu, Ohannes Efendi tarafından tercüme edilerek, 1850 yılında yayınlandı¹⁴⁸. Batı kaynaklı iki kaynak olup bu kanunname gereğince ticaret mahkemeleri kurulmuştur¹⁴⁹. Kanunname, 314 madde ve 3 bölümden oluşmuştur¹⁵⁰. Bu kanunname ticari davalarda takip edilecek yöntemler açısından karşılaşılan sorunlara çözüm getirmedigi için 1861'de yine Fransa örnek alınarak yeni bir nizamname çıkartıldı¹⁵¹. Ancak Ticaret Kanunu pek çok konuda, özellikle faizle ilgili konularda, İslam hukuku ile çatıştı ve büyük sorunlara yol açtı. 1915 yılında değişiklikler yapılan bu kanun cumhuriyet dönemindeki kanun hazırlanana kadar yürürlükte kaldı. Özel hukuk alanında ilk büyük kanun hareketi olması açısından ve İslam hukuku dışında batı kaynaklı hukuk anlayışını ilk kez ülkemize getirmesi açısından önemli bir yere sahiptir¹⁵².

¹⁴⁰ Yetkin, *a.g.m.*, s. 405.

¹⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Torak Meselesi Tolu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 293.

¹⁴² Ellek, *a.g.m.*, s. 133.

¹⁴³ Barkan, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁴⁴ Cemile Şahin, "Osmanlı Toprak sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Elazığ, 2012, s. 438.

¹⁴⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 27.

¹⁴⁶ Gümüş, *a.g.m.*, s. 172-173.

¹⁴⁷ Aydın, "Arazi Kanunnamesi", s. 347.

¹⁴⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s. 151.

¹⁴⁹ Ellek, *a.g.m.*, s. 134.

¹⁵⁰ Yetkin, *a.g.m.*, s. 406.

¹⁵¹ Yetkin, *a.g.m.*, s. 407.

¹⁵² Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s. 155.

d- Vilayet Nizamnamesi (1864, 1871)

Osmanlı Devleti'nde taşra yönetimi, tımar sistemine bağlı olarak oluşturulan eyalet esasına dayanmıştır. Eyaletleri vali ya da beylerbeyi denilen askeri, idari ve mali yetkileri olan kişiler yönetmiştir¹⁵³. Osmanlı Devleti genel olarak güçlü bir merkezi ve taşra teşkilatından oluşmuştur. Devletin zayıflamasıyla birlikte bu teşkilatlarda özellikle, taşra teşkilatında ciddi sorunlar ortaya çıkmış, II. Mahmut döneminde bu sorunları gidermek amacıyla taşra teşkilatında değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır¹⁵⁴. Aslında II. Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesine yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Yerel yönetimleri güçlendirmek amacıyla ilk defa muhtarlıklar oluşturulmuştur. Yine bu dönemde, tımar sistemi ve divan teşkilatı kaldırılarak, modern Avrupa'da uygulanan nazırlık (bakanlık) sistemine geçilmiş, merkezi yönetimi güçlü kılmak için meclis ve komisyonlar kurulmuştur¹⁵⁵. Ancak II. Mahmut zamanında yapılan bu reform girişimleri de yetersiz kalmış, Tanzimat Dönemi'nden itibaren eyaletlere yönelik yeni çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içinde en önemlileri 1864 ve 1871 yılındaki düzenlemelerdir. 1864 ve 1871 yılındaki düzenlemelere kadar, eyaletlerdeki düzeni idareyi sağlamak amacıyla; 1840, 1842, 1846, 1849, 1852 ve 1858¹⁵⁶ yıllarında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu yapılan düzenlemeler yeterli olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı taşra teşkilatında daha kapsamlı reformlara ihtiyaç duymuştur. 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleriyle bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır¹⁵⁷. 1864 vilayet nizamnamesi taşra yönetimini bir bütün olarak ele alan ilk düzenlemedir. Bu nizamnameyle taşra yönetiminde yapısal ve işlevsel olarak önemli yenilikler getirilmiştir¹⁵⁸. Bu nizamnamenin hazırlanmasında Fuat, Mithat ve Ahmet Cevdet Paşa'nın önemli katkısı olmuştur. Osmanlı tarihine Tuna Vilayeti Nizamnamesi olarak geçen bu nizamname bütün ülke genelinde uygulanması amacıyla çıkartılmıştır¹⁵⁹. Bu nizamnameyle Osmanlı taşra idaresinin adı eyaletken, vilayet olmuştur. Bazı eyaletler birleştirilerek, öncekilerden daha büyük alana sahip vilayetler oluşturulmuştur. Yine bu nizamname ile ilk defa daha önce görev yapmayan yeni kamu görevlileri taşralara atanmıştır. Tek meclisli idari yapı Meclis-i Umum-i Vilayet (vilayet genel meclisi) in kurulmasıyla iki meclisli bir yapıya dönüştürülmüştür. Ayrıca eyalet, liva, kaza ve köy şeklinde olan idari yönetim nahiye kavramının eklenmesiyle yeniden düzenlenmiştir¹⁶⁰. Ayrıca bu nizamnameyle ilk defa mahalle yönetimine ilişkin

¹⁵³ Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-1864 Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırma Dergisi*, c. VI, S. 22, Ankara, 2009, s. 87.

¹⁵⁴ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Çankırı, 2011, s. 29.

¹⁵⁵ Bunun için geniş bilgi bkz, Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, 1983, s. 210-212.

¹⁵⁶ Bunun için geniş bilgi bkn. Efe, *a.g.m.*, s. 91-110.

¹⁵⁷ Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 32

¹⁵⁸ Nazım Kartal, "İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet Nizamnamesiyle İl Sistemine Geçilmiş midir?", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. X, S. 23, Zonguldak, 2014, s. 280.

¹⁵⁹ Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 35.

¹⁶⁰ Kartal, *a.g.m.*, s. 287.

düzenlemeler de getirilmiştir. Nizamname ile şehir ve kasabalarda en az 50 hane bir mahalle her mahallede her dini cemaat için birinci ve ikinci muhtar olmak üzere iki muhtarlı, en az üç en fazla on iki kişilik bir ihtiyar meclisinin kurulması sağlanmıştır¹⁶¹. Bu nizamnameyle daha önce valilere verilen yetkiler daha da genişletilmiş, 1864 öncesinin valisi, devletin maaşlı memuru haline getirilmiştir¹⁶². 1871 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi ise, idari tarihimiz açısından oldukça önemli olup çağdaş bir yönetim sisteminin oluşmasında, sivil bürokrasinin gelişmesinde ve bürokrasinin sadece başkentte değil, diğer yerlerdeki idari bölgelere de yayılmasında da etkili olmuştur¹⁶³. Bu nizamname ile her sancak ve kazada idare meclisleri, vilayetlerde ise, vilayet idare meclisi oluşturuldu. Yine bu nizamname ile vilayetlerde ayrıca her livadan seçilen temsilcilerin merkezdeki valilerle bir araya gelerek, sorunları tartışıp, bu sorunlara yönelik kararlar aldığı vilayet umumi meclisleri kuruldu¹⁶⁴. Ayrıca bu nizamnameyle, Osmanlı Devleti idari bakımından, 27 vilayet ve 123 sancağa bölündü merkez liva mutasarrıf ve kaymakamlıkları kaldırıldı. Nahiye idareleri daha kapsamlı olarak düzenlendi. Yine bu nizamnameyle mülki memurların yetki ve sorumlulukları da belirlendi¹⁶⁵.

e- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)

Osmanlı Devleti'ndeki birçok reformun öncüsü olarak görülen, Tanzimat Fermanı'nda doğrudan eğitim ile ilgili düzenleme görülmemiş batılı anlamda ilk defa modern eğitim kurumlarının oluşturulması, 1869 Maarif Nizamnamesi ile olmuştur. Bu nizamname ile eğitim sistemi çok parçalı olmaktan kurtarılmış, daha bütün ve planlı bir hale getirilmiştir¹⁶⁶. Bu nizamname ile okulların nerelerde ve nasıl açılacağı, öğretim sürelerinin ne olacağı, öğrenim yaşının kaç olacağı, okuldaki sınavların nasıl yapılacağı, nasıl sınıf geçileceği gibi birçok düzenleme en ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca bu nizamname ile ilköğretim sıbyan ve rüştiye; ortaöğretim idadi ve sultani; yükseköğretim ise, alî (yani öğretmen okulu fen ve sanayi mektepleri gibi) üç ana bölüme ayrılmıştır¹⁶⁷. Bu nizamname ile ilköğretim önceki dönemdeki gibi zorunlu hale getirilmiştir. Her kasabada rüştiye, her köy ve her mahallede sıbyan mektepleri (ilkokul), İstanbul'da da modern bir üniversite açılması (Darülfünun) öngörülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin daha iyi yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Vilayetlerde maarif meclislerinin oluşturulması sağlanmıştır¹⁶⁸. Bu nizamname ile eğitimin tek amacının okuma yazma

¹⁶¹ Hamit Palabıyık-Şermin Atak, "Türkiye'de Mahalle Yönetimi", *Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler*, (Ed. Bekir Parlak-Hüseyin Özgür), Alfa Yayınları, s. 334.

¹⁶² Palabıyık-Atak, *a.g.m.*, s. 287.

¹⁶³ Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 35. Bunun için geniş bilgi bkn. Carter Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 2012.

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 238.

¹⁶⁵ Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 36.

¹⁶⁶ Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Elazığ, 2008, s. 272-273.

¹⁶⁷ Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Bursa, 2012, s. 514-515.

¹⁶⁸ Altın, *a.g.m.*, s. 275.

öğretmek olmadığı belirtilmiş, ilkokul eğitimine daha çok önem verilmiş, kızların da artık iyi bir eğitim alması amaçlanmıştır¹⁶⁹. Yayımlanan bu nizamname ile maarif nezaretinin hem merkezde hem de vilayetlerde yönetim bakımından güçlendirilmesi sağlanmış ve eğitim idare ve teşkilat olarak kanunu hükümlere göre, kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir¹⁷⁰. Kısacası bu nizamname, eğitimi bütün yönleriyle ele almış, daha önceki birçok sorunu çözmeyi amaçlamış modern bir nizamname örneğidir¹⁷¹.

f- Maden Nizamnamesi (1861, 1869, 1887)

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemiyle yaşanan birçok değişim, maden işletmeciliği konusunda da görülmüş, önceki döneminden farklı olarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin çoğu batı örnek alınarak yapılmış, karşılaşılan sorunlar yeni nizamnameler çıkartılarak giderilmeye çalışılmıştır¹⁷². 1858 yılında çıkartılan Arazi Kanunnamesi'nde sadece maden mülkiyeti ile ilgili hükümler bulunmasına rağmen maden üretimi ile ilgili kapsamlı hükümler yer almıyordu¹⁷³. Bu kanunname ile mülk arazideki madenin mülkiyeti arazi sahibine verilmiştir. Eğer bir kişi kendisine ait olmayan bir arazide maden bulmuşsa, o zaman devlete vergisini vererek, bu madenin sahibi olabiliyordu. Yani bu düzenleme, devlete ait olan madenlerde özel mülkiyet imkânına olanak sağlıyordu¹⁷⁴. Bu olay ülkede madencilik faaliyetlerine yönelik bir artışın olmasına sebep olunca, hukuki düzenlemeler gerekli görülmüş, Fransa örnek alınarak, 1861'de ilk Maden Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur¹⁷⁵. Bu kanunname 5 bölüm, 54 maddeden oluşmuş ve madenleri 2 sınıfa ayırmıştır¹⁷⁶. Bu nizamname ile yabancılara ilk defa maden ihalelerine katılma hakkı verilmiştir¹⁷⁷. 1861 yılındaki bu maden nizamnamesinin hazırlanmasında, madenlerdeki usulsüzlükler, yöre halkının maden ocaklarında zorla çalıştırılması ve madenlerin verimliliğinin giderek kaybedilmesi etkili olmuştur. Bunun neticesinde Hazine-i Hassa nezaretinde bir komisyon kurularak bu nizamname hazırlanmıştır¹⁷⁸. Daha sonra ortaya çıkan sorunları ve ihtiyaçları gidermek amacıyla 1869 ve 1887'de yeni nizamnameler çıkartılmıştır. Bu nizamnamelerle, madenlerin güvenlik ve sağlık sorunları giderilmeye çalışıldı. Ayrıca ihale ve idare alanlarındaki problemler ortadan kaldırıldı¹⁷⁹. Maden nizamnamelerinde sürekli bir değişikliğin yapılmasında hazırlanan nizamnamelerin ihtiyaçlara cevap

¹⁶⁹ Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Maarif Nizamnamesi", *Sabancı Üniversitesi Research Database*, s. 6.

¹⁷⁰ Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 42, Ankara, 1996, s. 207.

¹⁷¹ Altın, *a.g.m.*, s. 276.

¹⁷² Abdülmecid Mutfak, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği", *History Studies*, S. 2, Ankara, 2010, s. 293.

¹⁷³ Özkan Keskin, "Osmanlı Devletinde Maden Hukukunun Tekâmülü"(1861-69)", *OTAM Dergisi*, S. 29, Ankara, 2011, s. 125-127.

¹⁷⁴ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik", *Osmanlı*, c. III, Ankara, 1999, s. 316.

¹⁷⁵ Mutfak, *a.g.m.*, s. 296.

¹⁷⁶ Keskin, *a.g.m.*, s. 128.

¹⁷⁷ Keskin, *a.g.m.*, s. 129.

¹⁷⁸ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, İstanbul, 1995, s. 79-80.

¹⁷⁹ Keskin, *a.g.m.*, s. 131-132.

vermemesi ülkedeki maden faaliyetlerinin artması, maden sektöründeki yüksek ve haksız kazancın giderilmesi madencilikle ilgili teknik gelişmelerin takip edilebilmesi ve madenlerin ülke menfaatlerine uygun bir şekilde değerlendirilmesi etkili olmuştur¹⁸⁰.

g- Mecelle (1876)

Tanzimat döneminde başlayan hukuk alanındaki yenilikler ve kanunlaştırma hareketleri, eksikliği hissedilen Medeni Kanun hazırlanması konusunda gündeme getirilmiştir. Ali Paşa'nın önderliğindeki Osmanlı aydınları dönemin en modern kanunu olan Fransız Medeni Kanunun alınması görüşünü savunmuşlardı. Ali Paşa'nın karşısında olan Ahmet Cevdet Paşa ve arkadaşları ise Hristiyan bir ülkenin medeni kanunu alınmasının sakıncalı olacağını savunmuş, İslam medeni hukuk kurallarının sistemli bir şekilde bir araya getirilebileceğini söylemiştir¹⁸¹. Sonuç olarak özel bir komisyon kurulmuş, yapılan tartışmalar ve görüşmeler sonucunda Cevdet Paşa'nın düşüncesi kabul görmüştür¹⁸². Yapılan çalışmalar sonucunda 1876 yılında, 99 maddelik genel hükümlerden ve 16 kitaptan oluşan mecelle yürürlüğe girdi¹⁸³. Mecelle, İslam dünyasının ilk kabul edilen medeni ve borçlar kanunu olup, ilk defa İslam hukukunun dağınık ve sistemsiz halde fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan borçlar, usül, eşya ve medeni kanuna ilişkin kurallar batı tarzına uygun bir şekilde hayata geçirilmiştir¹⁸⁴. Mecelle, ait olduğu kaynaklar itibariyle yerli hukukun önemli bir zaferidir¹⁸⁵. Mecelle'nin ortaya çıkışında yeni mahkemelerin kurulması ve hâkimlerin yetersizliği, Hanefi mezhebindeki farklı görüşlerin varlığı, batının baskısı ve dönemin sosyal ve iktisadi hayattaki gelişmeleri ve değişimleri etkili olmuştur¹⁸⁶. Sonuç olarak Mecelle eksiklikleri bulunmasıyla birlikte İslam özel hukukunu belli bir disiplinle ele alan, mevcut medeni hukukun çağdaş yönü dikkate alınarak hazırlanan, batılılaşma ve yenileşme yolundaki önemli bir hukuk kaynağıdır¹⁸⁷.

Tanzimat Dönemi'nde başlayan yenileşme ve kanunlaştırma hareketleri, Meşrutiyet Dönemi'nde de aynı şekilde devam etmiştir. Tanzimat'taki hukuki gelişmeler, Meşrutiyet Dönemi'ne zemin hazırlamış, Meşrutiyetle birlikte daha çağdaş bir hukuk anlayışı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte anayasal süreç hız kazanmış, demokratik ve modern bir devlet olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli kanunlaştırma hareketi, 1876 ve 1909 yılında yürürlüğe giren anayasalardır.

h- Osmanlı Devletindeki Anayasal Gelişmeler (1876-1909)

Anayasalar, tarihsel gelişim süreçlerinin kavşaklarıdır. Bu bakımdan ilk anayasa ile sonuncu anayasa arasında önemli bağlar vardır. Türkiye'nin yakın tarihinde ilk yazılı anayasa, 1876 anayasasıdır. 1808 yılındaki Sened-i İttifak, 1839 yılındaki Tanzimat

¹⁸⁰ Mutaf, *a.g.m.*, s. 302.

¹⁸¹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 159-160.

¹⁸² Yetkin, *a.g.m.*, s. 409.

¹⁸³ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸⁴ Yetkin, *a.g.m.*, s. 409.

¹⁸⁵ Gümüş, *a.g.m.*, s. 176.

¹⁸⁶ Ellek, *a.g.m.*, s. 136-140.

¹⁸⁷ Gümüş, *a.g.m.*, s. 177.

Fermanı, 1856 yılındaki Islahat Fermanı anayasal faaliyetler açısından çok önemlidir, ancak tam bir anayasa değildir.¹⁸⁸

23 Aralık 1876 yılında İkinci Abdülhamid'in İrade-i Seniyesi ile yürürlüğe giren ve Meşrutiyet yönetiminin de temelini oluşturan Kanun-i Esasi, aynı zamanda açılması öngörülen meclisin kuruluşunu, işleyişini ve yetkilerini de belirlemesi açısından çok önemlidir.¹⁸⁹ 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi, I. Meşrutiyet'in başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak çok kısa sürmüştür. Bu anayasa çoğu kişinin deyimiyle aslında padişahın sahip olduğu hakları belgeleyen ve koruma altına alan bir anayasa özelliği gösterir.¹⁹⁰ Bu anayasayı hazırlamak amacıyla Şura-yı Devlet'te bir komisyon kuruldu. Bu komisyon 28 kişilik bir komisyondur. Komisyonda Mithat Paşa, Küçük Sait Paşa ve Meclis'i Vükela'nın hazırladığı üç tasarı görüşüldü.¹⁹¹ Bu anayasa, bu dönemde bilinen bütün anayasalar gözden geçirilerek hazırlandı. Hatta Fransa anayasası çevrilmiş, cumhurbaşkanı yerine padişahın ünvanı konulmuştur. Bu anayasa bize özgü bir anayasadır bu yüzden.¹⁹² Bu anayasa ile ilk defa Osmanlı devletinin genel yapısı, organları, bunlar arasındaki ilişkiler, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri bir kanun metni içerisine düzenlenmiştir.¹⁹³ Bu anayasada 19 maddelik vatandaşlık, kişi, din ve vicdan, basın, ticaret, sanat, ticari şirket kurma, dilekçe, öğretim öğrenim, mülkiyet, konut dokunulmazlığı, yargılanma hakları ve hürriyetleri yer almıştır.¹⁹⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi I. Meşrutiyet çok uzun sürmedi, II. Abdülhamid dönemin siyasi gelişmeleri doğrultusunda anayasanın kendisine verdiği hakkı kullanarak Birinci Meşrutiyete son vermiş, meclisi tatil ettirmiştir. Yaklaşık 30 yıl süren kendi iktidar dönemi boyunca uyguladığı politikalar yüzünden ve meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koyması amacıyla büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. Sonuçta bu muhalif güç galip gelmiş, İkinci Abdülhamid meşrutiyeti ikinci kez yürürlüğe koymuştur. Yaklaşık bir yıl sonra da ikinci kez Kanun-i Esasi içeriği değişerek uygulamaya konulmuştur. İkinci anayasa maddi bakımdan yeni bir anayasa niteliğindedir. Yeni bir anayasa yapılmasının asıl nedeni Meclis-i Mebusan'ın kendisini yetkili bulmaması, kendisinden kurucu değil yalnızca tadil yetkisi görmesidir.¹⁹⁵ Bu anayasanın yürürlüğe konmasında, meclisin üstünlüğünü arttırma ve hak ve özgürlükleri genişletme düşüncesi de etkili olmuştur. Bu anayasa ile dernek, cemiyet ve parti kurma gibi, demokratik haklar tanınmış, basın ve yayın özgürlüğü sağlanmıştır. Bu anayasa, Osmanlı devletinin ve toplumunun daha çağdaş bir yapıya kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı devletinin modern bir hukuk devleti olması yolunda hem 1. Meşrutiyet hem de 2. Meşrutiyet önemli bir

¹⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasi'si ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 27.

¹⁸⁹ Cemil Koçak, "Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 961

¹⁹⁰ Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 948

¹⁹¹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁹² İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 955.

¹⁹³ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁹⁴ Tunaya, *a.g.m.*, s. 32.

¹⁹⁵ Tunaya, *a.g.m.*, s. 32

adımdır. Ayrıca 2 Meşrutiyet ile ilk defa laiklik, kadının eğitimi ve hakları, basın-yayın yoluyla Türk toplumuna yayılmış, 2. Meşrutiyet, Türk Devrimi'ni ve getireceği demokratik düzen için önemli bir hazırlık dönemi ve basamak oluşturmuştur¹⁹⁶.

Sonuç

Türkler, tarih boyunca kurmuş oldukları devletler her zaman hukuk anlayışına ve demokrasiye önem vermişler, hoşgörülü ve adaletli bir yönetim uygulamaya çalışmışlardır. Gittikleri yerlere kendi dinlerini ve kültürlerini götürmüşler ancak hiçbir zaman gitmiş oldukları bölgelerdeki kültürlerle çatışmamışlardır aksine kendi kültürlerini, o bölge kültürleriyle özdeşleştirmişler, hiçbir zaman kültürel anlamda bir asimile politikası izlememişlerdir. Kurdukları devletlerin bir hukuk devleti olmasına özen göstermişler ve hukuk devleti olma yolunda yasalar çıkarmışlardır. İslamiyet öncesi dönemde bu yasalar töre olarak İslamiyet sonrası dönemde ise örfi ve şer-i hukuk olarak uygulamaya konulmuştur. Törelere çoğu zaman hükümdarlar tarafından konulmuş, gerek devlet gerekse, toplum bu kurallara göre yönetilmiştir. Çoğu zaman, hükümdarlarda bu kurallara uymuşlardır ve törelere uygun olarak hareket etmişlerdir. Törelere, hem devletin hem de hükümdarın mutlak gücünü sağlaması açısından önemli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet sonrası Türk devletlerinde, bu anlayış devam etmekle birlikte, İslamiyet'in etkisiyle örfi ve şer-i hukuk anlayışı devlet ve toplum hayatında etkili olmaya başlamıştır. Çoğu alanda olduğu gibi din, hukuk kurallarını belirleyen en önemli etken olmuş, yasalar hak ve özgürlükler dinin etkisiyle oluşmaya başlamıştır. İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslamiyet sonrasında da hükümdarlar çoğu zaman dinin belirlediği bu hukuk kurallarına uymuşlardır. Uygulanan hukuk sistemi açısından en modern Türk devleti Osmanlı olmuş, Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışa kadarki dönemde çıkarmış olduğu çağdaş ve gelişmiş yasalarla ülkeyi en iyi şekilde yönetmeye çalışmıştır. Hukuk anlayışı olarak kendisinden önceki, Türk devletlerini örnek alan Osmanlı Devleti, zamanla kendine özgü bir hukuk sistemi oluşturmuştur. Çoğu padişah kendi dönemlerine özgü kanunnameler hazırlatarak devleti ve toplumu eşit ve adaletli bir şekilde bu kanunnamelerle yönetmişlerdir. Bu kanunnamelerin de hazırlanışında yine, İslam dini temel alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde özellikle Fatih'ten itibaren düzenli bir kanunname geleneği oluşmaya başlamıştır. Tanzimat dönemine kadar bu kanunnameler uygulanmış, yeni bir kanun anlayışına pek de ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü uygulanan ve temel alınan İslam hukuku bu ihtiyacı karşılamıştır. Zaten 19. Yüzyıla kadar Avrupa'da modern bir kanunlaştırma hareketi görülmemiştir. Birçok Avrupa devleti de kanunlarını tıpkı Osmanlı gibi örf ve adetlere bağlı olarak kendi dini anlayışlarına uygun olarak şekillendirmişlerdir. Ancak 19. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişen modern hukuk anlayışı, Tanzimat Dönemi'yle birlikte Osmanlı devletini de etkilemiştir. Batılılaşmanın etkisiyle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı hukuk sistemi devletin ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaz hale gelmiştir. Özellikle toplumsal ve iktisadi alanında yaşanan gelişmelere uyum sağlayabilmek amacıyla Osmanlı devlet adamları tıpkı Avrupa gibi daha modern bir hukuk sistemi oluşturmaya gerek duymaya başlamışlardır. Bu doğrultuda toplumun ve devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmek, hukuki karışıklıkları engelleyebilmek, geniş sınırlar içerisinde hukuk birliğini sağlayabilmek ve özellikle de

¹⁹⁶ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 96.

çağdaş bir Avrupa devleti olabilmek için Osmanlı Devleti birçok alanda nizamnameler yayınlarak anayasal bir devlet olma yönünde önemli bir adım atmıştır. Bu nizamnameler aracılığıyla devlet kurumları ve toplum daha sistemli bir hale getirilmiş, modern bir hukuk anlayışıyla yönetilmeye başlanmıştır. Ayrıca dinin, hukuk üzerindeki etkisi kırılmış, devlet kurumları ve hukuk sistemi daha laik bir yapıya kavuşmuştur. Bu nizamnameler, Osmanlı Devleti'nde anayasal sürece geçişte önemli bir yere sahip olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde başlayan bu Nizamname hareketi, sonraki dönemde yani, meşrutiyetle Osmanlı devletinin anayasal bir devlete dönüşmesini sağlamış bu dönüşüm ise, Cumhuriyet Dönemi'nde laik, çağdaş ve daha modern bir hukuk devletine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

- ABADAN, Yavuz, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat*, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyit Danhoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 31-59.
- ACAR, İ., “Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, İzmir, 2014, s. 53-68.
- AKBULUT, İ., “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”, *Atatürk Üniversitesi, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. IV, Erzincan, 2000, s. 219-256.
- AKGÜNDÜZ, A., “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer-i Tahlili”, *İslam Araştırma Dergisi*, c. XII, S. 1, İstanbul, 1999, s. 1-16.
- AKGÜNDÜZ, A., “Osmanlı Kanunnamelerinin Doğuşu ve Seyri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. X, Ankara, 2002, s. 21-42.
- AKGÜNDÜZ, A., *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- AKGÜNDÜZ, A., *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- AKGÜNDÜZ, A., *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuku Tahlili*, Fey Yayınları, İstanbul, 1990.
- AKYILDIZ, A., *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- ALTIN, H., “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Elazığ, 2013, s. 271-283.
- AYDIN, M. A., “Arazi Kanunnameleri”, *İslam Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, 1991, s. 346-347.
- AYDIN, M. A., “Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 24, İstanbul, 2004, s. 37-46.
- AYDIN, M. A., *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.
- BARKAN, Ö. L., *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
- BERKES, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- BOZKURT, G., *Batu Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara, 1996.
- BOZKURT, G., *Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK, Ankara, 1996.
- CİN, H.-AKGÜNDÜZ, A., *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1989.

- CİN, H.-AKGÜNDÜZ A., *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, c. I, İstanbul, 1990.
- ÇAVDAR, T., *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.
- DEMİREL, F., "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Bursa, 2012, s. 507-530.
- DURHAN, İ., "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. III, S. 1, Erzincan, 1999, s. 215-232.
- EFE, A., "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1860-64 Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c. IX, S. 22, Ankara, 2009, s. 87-113.
- EKİNCİ, E. B., *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006.
- ELLEK, H., "Osmanlıda Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, S. 6, Gümüşhane, 2014, s. 119-159.
- ERDOĞDU, T., "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 42, Ankara, 1996, s. 183-265.
- GENÇOĞLU, M., "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Çankırı, 2011, s. 29-50.
- GÖKALP, Z., *Türk Töresi*, Akın Yayınları, İstanbul, 1972.
- GÖKÇE, T., "Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. V, İzmir, 1990, s. 201-227.
- GÜMÜŞ, M., "Osmanlı Devletinde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 14, İzmir, 2013, s. 163-200.
- GÜNGÖR, E., *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1988.
- İNALCIK, H., "Adaletname", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1998, s. 346-347.
- İNALCIK, H., "Kanunname", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, İstanbul, 2001 s. 333-337.
- İNALCIK, H., *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- İNALCIK, H., *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2011.
- İNALCIK, H., *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- KARTAL, N., "İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye'de Vilayet Nizamnamesi İle İl Sistemine Geçilmiş midir?", *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi*, c. X, S. XXIII, Zonguldak, 2014, s. 279-294.
- KAŞIKÇI, O., "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı; Hakanlık", *Türkler Ansiklopedisi*, c. II, Ankara, 2002, s. 888-893.
- KESKİN, Ö., "Osmanlı Devletinde Modern Hukukun Teamülü (1861-69)", *OTAM Dergisi*, S. 29, Ankara, 2011, s. 125-148.
- KOÇAK, C., "Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 961-973.

- KURAN, A. B., *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- KUYAKSİL, A. & A. Altınbaş, “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IX, S. 19, Hatay, 2012, s. 15-46.
- LEWİS, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011.
- MARDİN, Ş., “Batıcılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 245-250.
- MUTAF, A., “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği”, *History Studies*, S. 2, Ankara, 2010, s. 293-303.
- ORTAYLI, İ., *Osmanlıda Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- ORTAYLI, İ., “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 953-960.
- PALABIYIK, H.-ATAK, Ş., “Türkiye’de Mahalle Yönetimi”, *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*, (Ed. Bekir Parlak-Hüseyin Özgür), Alfa Yayınları, Ankara.
- PAMİR, A., “Orta Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. LVIII, S. 2, Ankara, 2009, s. 359-375.
- SAVRUN, E., “İslamiyet Öncesi Türklerde Devlet ve Hukuk Kavramları”, www.researchgate.net, 2014.
- SOMEL, S. A., “Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Maarif Nizamnamesi”, *Sabancı Üniversitesi Research Database*, İstanbul, 2015, s. 1-30.
- ŞAHİN, C., “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, c. V, S. 6, Elazığ, 2012, s. 434-461.
- TANÖR, B., “Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, S. 13, İstanbul, 1985, s. 10-26.
- TIZLAK, F., “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, İstanbul, 1995, s. 75-91.
- TIZLAK, F., “Osmanlı Devletinde Madencilik”, *Osmanlı*, c. III, Ankara, 1999, s. 312-321.
- TUNAYA, T. Z., “1876 Kanun-i Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 27-39.
- UĞURLU, S.-YILDIZ, K., “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töreden Örf Değişim”, *Turkish Studies*, S. 6, Ankara, 2011, s. 949-972.
- ÜÇÖK, C. vd., *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996.
- YAYLA, Y., “Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Yönetimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 948-952.
- YETKİN, A., “Osmanlı Devletinde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VI, S. 24, Ankara, 2013, s. 380-413.

YILMAZ, F., *Türk Anayasa Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.

ZÜRCHER, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.